Reel Contents

Reel Contents (2)

Reel Contents (3)

Reel Contents (4)

31. Hercher, A. / Ueber den Gebrauch des Accusativs bei Salust
32. Hoffmann / Die auf den Tod bezüglichen Ausdrücke in den ...
33. Hoffmann, W. / De fide et auctoritate orationis Ciceronianae, quae ...
34. Hohmann, E. / Plato ein Vorgänger Kants? Kritische Bemerkungen ...
35. Holstein, H. / De Plinii minoris elocutione
36. Holtze, F. W. / De recta eorum, quae ad syntaxin Livii pertinent, ...
37. Haupt, C. G. / Hecate et Hecatos, seu rerum divinarum humanarumque ...
38. Heicks, T. / De Helena dea
39. Chalybäus, H. M. / [Albius Tibullus, sein Leben und seine Elegien]
40. Clausen, J. C. H. / Theologumena Pindari Lyrici

Reel Contents (5)

Reel Contents (6)

Reel Contents (7)

61. Schirmer, K. / Über die Sprache des M. Brutus in den bei Cicero ...
62. Schlageter, T. / Zur Laut- und Formenlehre : der ausserhalb ...
63. Schlee, F. / Zwei Berliner Sallusthandschriften
64. Schilling, G. / Aristotelis de continuo doctrina
65. Jahn, E. / Thiere und Pflanzen bei Horatius

Vahlen, quaestiones Iullianae p. II. 899

INDEX

LECTIONVM

QVAE

AVSPICIIS REGIS AVGVSTISSIMI

GVILELMI SECVNDI

IMPERATORIS GERMANICI

IN

VNIVERSITATE LITTERARIA
FRIDERICA GVILELMA

PER SEMESTRE HIBERNVM

A D. XVI. M. OCTOBRIS A. MDCCCIC
AD D. XV. M. MARTII A. MDCCCC

HABEBVNTVR.

Vahlen J.

BEROLINI
IMPRESSIT GVSTAVVS SCHADE (OTTO FRANCKE).

1899/1900.

VNIVERSITATIS LITTERARIAE

FRIDERICAE GVILELMAE

RECTOR ET SENATVS.

Lectionum academicarum recensui ut consueto more aliquid praefationis litterariae praemitteremus, ad Ciceronem rediimus, de quo nonnulla abhinc sex menses eadem occasione disseruimus, cum eam partem emendationis Tullianae exemplis declarare conaremur quae agnoscendis eliminandisque additamentis alienis continetur. Nunc eandem causam repetere ac persequi instituimus, sed ita ut exempla petamus non ex orationibus in quibus tum maxime morabamur, verum ex philosophiae scriptis in quibus ingeniosi critici non minus saepe eam quam dicimus cupiditatem delendi prae se ferunt, qua fit ut tollantur nonnumquam quae ad Ciceronis morem usumque loquendi ac sentiendi relata integra esse aut si qua tamen macula violata sint ea alio modo abstersa ad sanitatem revocari videantur. Sed multa non sunt quae afferimus neque gravitate ulla aut inventi laude conspicua, verum tamen ea fortasse in quibus demonstrandi severitate aliquid efficere liceat. Nam multa sunt in hoc genere fidenter posita et per multas multorum editiones propagata, quae quivis qui modo non occupata mente iudicet sibi persuadeat vera non esse sed favore quodam retineri, tamen vi argumentandi rationibusque ad persuadendum appositis redarguere non possis: et nobis hanc legem scripsimus ut ne umquam pro certis venditemus, quae nisi verisimilia (si tamen) haberi non possint, nedum viris eruditis et omni laude insignibus obloqui audeamus nisi fide argumentorum et exemplorum stabilimento confirmati et adiuti. Itaque pauca acquirere si possumus contenti difficiliorem istam et arduam operam acutioribus ut par est sumendam relinquimus, adolescentibus autem, quibus haec scribimus, si qui forte ad hunc scriptorem tendant, suademus idem quod semper, ut impensa observandi diligentia excutiant prius quam temptare incipiant et hoc sibi dicant, libidinis licentia multa in his rebus affectari sed stabile quod sit nihil nisi iudicii sinceritate parari. Sed aggredimur ad rem.

I. Initium disputandi facimus ab ipso paene principio Academicorum (I, 4, 15), ubi M. Varro cui Cicero in his libris, quos ei inscriptos voluit, honoris causa partes praecipuas sermonis attribuit, in hunc modum exorsus dicitur.

> *Socrates mihi videtur [id quod constat inter omnes] primus a rebus occultis et ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerunt, avocavisse philosophiam et ad vitam communem adduxisse, ut de virtutibus et vitiis omninoque de bonis rebus et malis quaereret, caelestia autem vel procul esse a nostra cognitione censeret vel si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene vivendum.*

In quibus Muellerus verba *id quod constat inter omnes* quae se negat 'intelligere quomodo ferri possint' notavit ut spuria. Et hoc concedi oportet, in hac sententia, quam eandem Cicero recta oratione his verbis reddidit Tuscul. disp. V 4, 10 *Socrates autem primus philosophiam devocavit e caelo et in urbibus conlocavit et in domus etiam introduxit et coegit de vita et moribus rebusque bonis et malis quaerere,* illa duo *mihi videtur* et *id quod constat inter omnes* non satis concinne coniugata videri. Sed si delemus κομμάτιον editori suspectum, ut mittamus vix satis intelligi quis talia additurus fuerit, verendum est ne relinquamus quod non magis placiturum sit, Varronem in ea re, quae vulgata erat et ut nota a Cicerone ipso altero loco refertur, dicere *sibi videri Socratem primum a rebus occultis philosophiam avocasse.* Quare unum tantum e duobus si ferri potest, praestabit retinere id ipsum quod ille abiecit, ut ita dicat Varro *Socratem constat inter omnes primum ab occultis avocasse philosophiam.* Sed ad hunc modum quoniam fieri non potest ut verba emendentur, iam fateamur necesse est rescindendo in neutram partem multum profici. Itaque sic existimamus utrumque Ciceronem scripsisse, qui quia posuerat *mihi videtur,* huic sententiae, quam non satis accommodatam esse sentiebat, quasi corrigendi causa adiecit alterum *id quod constat inter omnes.*

Non laudamus ne sic quidem hanc orationis formam, sed non quaeritur quid nobis laudandum videatur verum quid a Cicerone, qui multa scripsit et saepe festinanter, profectum esse credibile sit. Qui vel illa quae scripsit de finibus II 1, 2

> *Sed et illum quem nominavi* (Leontinum Gorgiam dicit) *et ceteros sophistas, ut e Platone intelligi potest, lusos videmus a Socrate,*

quamquam ea nemo quod sciamus vituperavit aut reiecit, non nimis scite conformasse videatur. Nam *videmus* quoniam non potest intelligi nisi *apud Platonem* (in libris Platonis) *videmus lusos,* his quam non apte praemittantur illa *ut e Platone intelligi potest* in aperto est. Quae verba quo modo recte poni potuerint, exemplo sint illa quae in Academ. I 4, 16 leguntur, *omnis eius* (Socratis) *oratio tantum in virtute laudanda et in hominibus ad virtutis studium cohortandis consumebatur, ut e Socraticorum libris maximeque Platonis intelligi potest.* Ad eorum normam illa vel sic formari poterant *Gorgias et sophistae, ut e Platone intelligi potest, lusi sunt a Socrate,* vel non minus recte aut Latine *Gorgiam et sophistas e Platone intelligi potest lusos a Socrate.* Sed apparet neutrum ne violentia quidem restitui posse, et nobis hoc agendum est, non ut in

ordinem cogamus scriptorem, sed ut intelligamus quo nomine vel qua parte a severiore cogitandi loquendive ratione deflexerit. Quodsi quis haec attenderit accuratiusve perspexerit quae dicit in oratione de imperio Cn. Pompeii 7, 19 *A quo periculo prohibete rem publicam et mihi credite, id quod ipsi videtis, haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae versatur, implicata est cum illis pecuniis Asiaticis,* aut illa in Planciana 36, 89 *id in me reprehendis, quod Q. Metello laudi datum est . . quem, ut potes ex multis audire, qui tum adfuerunt, constat invitissimis viris bonis cessisse,* in quibus item parum polite cumulantur, quorum alterum utrum satis erat, similitudini hoc dandum esse fatebitur, ut ne severius iudicemus aut illa de finibus verba aut ea a quibus exorsi haec disputavimus. Sunt autem etiam alia, in quibus comparabilem inconstantiam vel minus concluse orationem structam cognoscere liceat: sed ea nunc persequi nolumus.

Ad Academica redimus, in quibus cum I 4, 13 haec scripta essent

> *Antiochi magister Philo, magnus vir, ut tu existimas ipse, negat in libris, quod coram etiam ex ipso audiebamus, duas Academias esse erroremque eorum qui ita putarunt coarguit. Est, inquit, ut dicis; sed ignorare te non arbitror quae contra Philonis Antiochus scripserit*

Muellerus ne quis titubaret in his quae sunt *contra Philonis,* quos in deliciis habet uncos nomini incertae originis significandae causa apposuit, quamquam idem in praefatione ad h. l. profitetur, se non intercessurum si quis aut *contra Philonia* malit cum Madvigio aut addita voce ad sustentandum genetivum *contra Philonis (sententiam)* de Halmii opinione restituere. Ex his quod Halmio placuit liberius est quam quod probetur; verisimilius alterum *contra Philonia,* quod usu adiuvatur; sic enim Cicero scribit Acad. II 31, 98 *explicata tota Carneadis sententia Antiochea ista corruent universa;* ibid. II 36, 115 *qui ista Antiochea contemnit;* de fin. I 6, 17 *totus est alienus: Democritea dicit, perpauca mutans;* ibid. V 28, 84 *honesta oratio, Socratica, Platonis etiam;* ac notum est in simili genere saepe solere adiectiva pro genetivis nominum poni. Nihil autem, opinamur, incautius erat aut inconsultius, quam *Philonis* delere velle, quod si scriptum non erat a Cicerone, cur adderetur causa nulla erat. Ipsum quod traditum est *contra Philonis* pendente genetivo posse verum esse, Muellerum intelligimus non reputasse; et tamen hunc loquendi modum Madvigius iam a. 1876 et ante Madvigium I. C. G. Bootus a. 1865 exemplis certis probarant. Quorum hic in epistolis ad Atticum a se editis ad XII 23, 2 *quae te etiam ex Apollodori puto posse invenire* et alterum ex his epistolis exemplum XIII 32, 3 *eum video in Libonis praetorem,* et hoc nostrum de Academicis adscripsit; Madvigius autem libris de finibus tertium editis complura alia praeter illa tria collegit, cum ad haec de fin. IV 25, 69 *ex his angustiis ista evaserunt deteriora quam Aristonis,* h. e. ut interpretatur *ἢ τὰ τοῦ Ἀρίστωνος,* afferret Tuscul. V. 36, 105 *malo enim Graecorum quam nostra proferre;* de divin. I 26, 55 *sed quid ego Graecorum? nescio quo modo me magis nostra delectant;* nostrum illud de Academ. *contra Philonis,* quod durius esse, nec tamen recte addubitari scribit; tum in libris

significandis orat. 70, 233 *age sume de Gracchi apud censores illud*, cuius generis sunt illa duo ex epistolis ad Atticum a Booto notata. Licet quaedam discrimina intercedant, quae neminem fugient, tamen in eo conspirant omnia, ut quid Cicero in illo liberiore usu genetivi sibi permiserit liquido patefaciant. Atque is usus in libris quidem notandis etiam latius patuit; velut idem genus agnoscitur in his quae leguntur Academ. II 44, 136 *legimus omnes Crantoris veteris Academici de luctu; est enim non magnus, verum aureolus . . libellus.* Quae qui probe taxaverit, intelliget Varronis quae sunt de lingua Latina IX 1, in Florentino codice sic perscripta *Crates nobilis grammaticus, qui fretus Chrysippo, homine acutissimo, qui reliquit περὶ ἀνωμαλίας, iei* (sive *lei*) *libri contra analogian atque Aristarchum est nixus,* Spengelios non recte tractasse, cum ita ederent *qui reliquit περὶ ἀνωμαλίας III libros,* verum ita scribi oportere ut olim propositum est, *fretus Chrysippo qui reliquit περὶ ἀνωμαλίας, iis* (sive *ieis* ut infra 3 *iei) libris contra analogian est nixus.* Neque enim ad haec *reliquit περὶ ἀνωμαλίας* erat quod addi velles, quae tam recte dicuntur quam illa Ciceronis *legimus Crantoris de luctu.* Non dissimilia sunt illa quae Cicero scribit de Dicaearcho ad Att. II 2, 1 *Πελληναίων in manibus tenebam et hercule magnum acervum Dicaearchi mihi ante pedes exstruxeram: o magnum hominem, et unde multo plura didiceris quam de Procilio: Κορινθίων et Ἀθηναίων puto me Romae habere.* Quibus non inutiliter adiungentur haec de eiusdem Dicaearchi libris quae scribit Cicero ad Att. XIII 31, 2 *Dicaearchi quos scribis libros sane velim mihi mittas, addas etiam Καταβάσεως*; ibid. 32, 2 *Dicaearchi περὶ ψυχῆς utrosque velim mittas et Καταβάσεως* (conf. 39, 2), ex quibus natura et origo huius breviloquentiae dispicitur. Sed eos praecipue qui multi sunt in citandis librorum titulis videmus ista concisa brevitate uti, ut genetivo defungantur qui unde regatur ultro intelligitur: quod genus, ut pauca afferamus, Suetonius dicit de gramm. 21 p. 116, 4 Reiff. *ut ipse tradit sexagesimum aetatis annum agens libellos ineptiarum, qui nunc iocorum inscribuntur, componere instituit.* Festus p. 378, 5 Th. *R duobus in compluribus orationibus, cum de actis disser . . ti cuius etiam perscribi solet, id est rationum relatarum, quod his tabulis docentur iudices quae publice data atque accepta sint* (conf. act. II in Verr. I 14, 37). Festus p. 404, 23 *referri diem prodictam, id est anteferri, religiosum est, ut ait Veranius in eo, qui est auspiciorum de comitiis.* Idem p. 274, 10 *ea de quibus dissentio et aperte et breviter ut spero scripta in his libris meis invenientur, inscribuntur "priscorum verborum cum exemplis."* Gellius in capitulo libri sexti (vulgo septimi) 2 *in libris eius* (Caesellii Vindicis) *quos inscripsit lectionum antiquarum;* in textu *in illis commentariis lectionum antiquarum Caeselli Vindicis.* Id. I 25, 17 *Aurelius Opilius in primo librorum quos Musarum inscripsit.* Id. IX 16, 1 *Plinius Secundus . . libros reliquit, quos studiosorum inscripsit.* Id. XI 5, 5 *Super qua re Favorinus . . decem libros composuit, quos Πυρρωνείων τρόπων inscribit.* Id. XVI 12, 1 *Cloatius Verus in libris quos inscripsit Verborum a Graecis tractorum non pauca dicit curiose conquisita.* Charisius p. 199, 28 K. et saepe similiter *M. Cato dierum dictarum de consulatu suo,* ubi

falso nonnulli *libri* addiderunt; affertur enim sub titulo *Dierum dictarum* una ea quam habuit *de consulatu suo*, quae ab eodem etiam sic simpliciter citatur. Id. p. 229, 9 *At pro autem Licinius Calvus in P. Vatinium ambitus;* ubi item falso *reum* addunt; nam addendum nihil est, intelligitur autem *oratione*, si quidem *ambitus oratio* tam recte quam *oratio de ambitu* appellatur; quod genus O. Iahnius ad orat. 31, 111 pluribus verbis declaravit. Id. 190, 8 *Iulius Romanus ita refert de adverbio sub titulo ἀφορμῶν;* p. 209, 20 . . . *rationem penitus invisere, de consortio praepositionum quem adaeque sub titulo ἀφορμῶν dedimus, legere non gravetur.* Diomedes p. 518, 26 *metra quae Horatii corpus continet quod carminum inscribitur;* ibid. 527, 34 *liber quintus qui epodon inscribitur,* cf. Keilii adn. Quae si recte interpretamur, intelligitur quae scribit Charisius p. 202, 26 '*impariter*' *Horatius Epistolarum "versibus impariter iunctis"*, et p. 229, 15 *An pro cum Maro bucolicon "An mihi cantando"* cet. plena esse neque sibi quid addi postulare, non secus atque haec apud eundem p. 65, 13 *apud auctores margo masculino quoque dicitur genere, ut apud Ovidium "brachia longo margine" et frequenter Varro rerum rusticarum sic,* aut p. 81, 18 *et Macer theriacon "longo resonantia sibila collo"* ubi vide Keilii adn. Macrobius Sat. v 18, 11 *Euripidis auctoritas, quam Didymus grammaticus in his libris quos τραγῳδουμένης λέξεως scripsit (inscripsit) posuit his verbis.* Cuius genetivi usus quo magis perspiciatur, non negligenda sunt ne talia quidem qualia Varro scribit de lingua Latina VIII 60 *Ut in his singularibus, sic in multitudinis,* et multa similia, aut quae Cicero de nat. deor. III 34, 84 *in quibus (mensis) cum more veteris Graeciae inscriptum esset* BONORUM DEORUM, quibus comparabilia sunt et haec Diodori XX 46, 2 *ἐψηφίσαντο . . καὶ βωμὸν ἱδρυσαμένους προσαγορεῦσαι Σωτήρων,* et illa ipsius Ciceronis de legibus II 23, 58 *in ea scriptum lamina* HONORIS. Quorum exemplo patefieri putamus genetivum in titulis librorum per se solum poni solitum, id quod compluribus testimoniis eorum quae supra allata sunt subindicari videatur.

II. De Officiorum libris, quibus nulli paene Tulliani magis uncinatis notis criticorum beneficio ornati et distincti sunt, cum multa praetereamus, quae iniuria in suspicionem falsi rapta et auctori suo adempta nobis videntur, duos locos non nimis ponderosos disceptare conabimur paucis, qui sive emendate scripti sunt sive mendo laborant, hoc nisi fallimur certo patefacient, expungendi quidem operam in iis inutiliter et prave esse collocatam.

Libro III 20, 8 haec edita sunt a Muellero

> *Quid igitur possumusne aut illum Marium virum bonum iudicare aut hunc? explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas quae sit in ea [species] forma et notio viri boni;*

idem in praefatione adnotat, pro *species* quod ipse induxit, alios malle *forma* insiticium habere; itaque vinculis ab altera voce tralatis ad alteram in Baiteri exemplari legitur *in ea species [forma] et notio.* Quod qui praeferebant, poterant exemplo uti quod de finibus v 24, 69 in bonis codicibus *speciem*, in deteriorum multis *formam* exaratum est.

Omittimus quaerere qui hoc aut illud primi protulerint aut post alios probarint: illud dicimus, hoc ipsum quod si additamentum factum est aegre definias, utram earum vocum alteri aliena manu appictam habeamus, argumenti satis esse, si peccatum sit, non isto modo peccatum esse. Accedit quod Cicero haec duo nomina non solum per se singula sed ambo copulata saepe posuit, in propria oratione non minus quam tralata. Velut haec quae scribit de lege agraria II 13, 32 *formam adhuc habetis, Quirites, et speciem ipsam tyrannorum* aut pro Caelio 3, 6 *sunt ista maledicta pervulgata in omnes quorum in adolescentia forma et species fuit liberalis*, et in Tuscul. disp. V 39, 114 *Homeri picturam, non poesim videmus; quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formaque pugnae, quae acies . . . non ita expicta*, haec inquimus nonne debebant revocare ab ea opinione qua putabant alterum ex duobus prave accessisse, cum praesertim nemo nesciat Ciceronem cumulare similia solere potius quam parcere nominibus, qui vel talia scribit, ut pauca quae illis propinqua sint et finitima afferamus, pro Rosc. Amer. 22, 63 *monstrum certissimum est esse aliquem humana specie et figura;* de offic. III 4, 16 *similitudinem quandam gerebant speciemque sapientium;* ibid. I 5, 15 *formam quidem ipsam et tamquam faciem honesti vides*; pro Scaur. 17, 38 *testes, in quibus docebo non modo nullam fidem et auctoritatem, sed ne speciem quidem esse aut imaginem testium.* Quamobrem quod ista duo nomina composita sunt, non erat profecto quod alterum utrum eorum culparetur et damnaretur. Sed offensio si qua est non potest esse nisi quod cum tria sint duo tantum posteriora per particulam iunguntur: *species, forma et notio.* Hoc enim abhorrere a Ciceronis more dicunt, quem aut bis ponere coniunctionem solere aut ne semel quidem explorato usu confirmetur. Hanc sententiam olim Krarupius dixit, cum aut *species* aut *forma* deleri iuberet; eandemque sententiam, nostro quidem loco praetermisso, Madvigius probavit, qui non semel sed bis ea si qua in vulgatis exemplaribus refragari videbantur studiose excussit (opusc. acad. I p. 334; de finibus IV 20, 56). Qui quamquam ne sic quidem omnem materiam exhausit, tamen multa probabiliter expedivit, cum aut bonorum codicum fide nisus aut coniectura adiutus modo adderet particulam quae deesset, modo quae superesset retraheret, interdum unum de tribus nominibus ut additicium deleret, nonnumquam interpretando orationem bipertitam esse pro tripertita doceret. Id enim hac disputatione evincitur non omnia una ut aiunt pertica tractari posse, sed accurate discerni oportere, si laboret oratio, qua parte laboret, ut suum cuique loco remedium adhibeatur. Itaque sic rationem concludimus, in verbis Officiorum quae diximus non alterum duorum nominum quae apte componi poterant falsi arguendum, sed hoc solum ambigi utrum addatur particula quae desit an quae sit removeatur, quoniam utrumque ferri potuit, et *quae sit in ea species forma [et] notio viri boni* et *species* [et] *forma et notio v. b.* Quorum utrum probabilius sit, quis dubitabit cum intelligat, ut tollatur particula nulla re suaderi, eandem adiicere suo loco iubere omnia. Quid enim facilius quam addi *et* post *species*, cuius exitus comparem paene syllabam proclivi errore hausit. Nec deest simillimae orationis exemplum. Quid enim si scripsit Cicero quod putamus

ut videas quae sit in ea species et *forma et notio viri boni,*
ad hanc orationis formam propius accedere potest quam quod legitur de re publica II 29, 51 *prima sit haec forma et species et origo tyranni.* Et saepe solet in hunc modum tripertitam orationem geminata coniunctione conformare, velut de re publica VI 17 scribit *sol obtinet, dux et princeps et moderator luminum reliquorum;* de fin. I 20, 65 *multo magis vita et factis et moribus comprobavit,* cf. I 6, 19; pro Deiot. 3, 8 *per fidem et constantiam et clementiam tuam libera.* Denique ne quid omittatur quod ad rem pertineat, hoc dicimus non raro simili condicione et omissam *et* particulam et fidenter a criticis repositam, ut de off. I 17, 54 *sanguinis coniunctio et benevolentia devincit homines* [et] *caritate;* in Verr. act. II lib. I 33, 85 *eius rei duces et auctores* [et] *principes fuisse,* al.

Nolumus hoc argumentum quamvis amplum persequi longius, sed tamen similitudinis causa unum etiam locum perstringemus brevi, eum unde Madvigius de fin. l. c. ansam petiit hanc rem ad amussim disputandi. Dicimus verba haec

Tuus ille Poenulus . . . causam non obtinens repugnante natura verba versare coepit et primum rebus iis quas nos bonas dicimus concessit ut haberentur aptae habiles et ad naturam accommodatae.

De his postremis, quae sic scripta sunt in libris, Madvigii varia fuerunt vario tempore iudicia: primum enim alterum *et* inseri voluit, quoniam haec tria essent et pari ordine se exciperent, *aptae* [et] *habiles et ad naturam accommodatae;* postea *habiles* 'tota significatione quae ad facilem tractationem pertineret' ab hoc loco alienum esse ratus Baitero duce (quamquam idem iam Orellius proposuerat) hanc vocem pro additicia habuit eamque in duabus editionibus uncis inclusam exhibuit; denique ubi Heinius ex *aptae habiles* efficiendum esse *aestimabiles* coniecit (quemadmodum in quibusdam codicibus *optabiles* scribi pro *aptae habiles* traditur), hanc coniecturam ingeniosam et probabilem esse affirmavit, sed uti ea in conformando textu ausus non est; confidentior eam Muellerus sua editione recepit. Nos ab hoc postremo progressi ut haec conamina recognoscamus, ingeniosum esse illum emendandi modum facile concedimus, probabilem et verum ut habeamus non adducimur. Nam etsi non nos fugit, propositam vocem stabiliri quodam modo iis quae aut Heinius attulit aut afferri possunt velut quae scripta sunt de fin. IV 21, 58 *omnia quae secundum naturam sint aestimatione aliqua digna eaque pro eo, quantum in quoque sit ponderis, esse aestimanda,* vel quae ibid. 60 *ea quae Zeno aestimanda et sumenda et apta naturae esse dixit, eadem illi bona appellant,* tamen ex altera parte *aptae,* quo nomine Cicero in simili sententia plus semel usus est cum scribit V 6, 17 *aptum et accommodatum naturae esse oportere,* IV 17, 46 *proponi necesse esse apta et accommodata naturae,* et quae modo attulimus IV 21, 60, pro nihilo habere et corrigendo auferre, veremur ne cui nimis temerarium videatur. Facilius feras *habiles* removeri, quo dempto Ciceronem sibi constantem reddideris, qui *res aptas et accommodatas naturae* appellat, easdem *habiles* in ea sententia alibi non dixit. Sed tamen, ne praepropere iudicemus, quoniam Ciceronem videmus his duobus vocabulis nonnumquam

uti coniunctis, cum non solum scribit (pro Tullio 8, 18) *et iis arma quae cuique habilia atque apta essent comparat*, aut (de orat. I 54, 231) *si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles atque apti ad pedem*, sed etiam (de legibus I 9, 26) *figuramque corporis habilem et aptam ingenio humano dedit**), quid impedire dicimus quominus quas res ad naturam accommodatas dicit, easdem aptas et habiles naturae sive ad naturam esse voluerit: nam ad haec quoque necesse est pertineat *natura*, quamvis positus id prohibere videatur, et *habilis*, cuius vocis significationem Madvigius angustis finibus circumscripsit, cum ad facilem tractationem tantum pertinere diceret, comparem vim et usum cum *aptus* habere exempla allata docent.

Itaque sic existimamus, reliqua quae temptata sunt irrita esse et reiectanea; unum illud quaeri posse, quoniam sine *et* altero constare orationem probabile non est, utrum removenda quae legitur particula an adiicienda altera succurri sententiae oporteat. In qua re dicimus longe praestare ea voce suo loco inserta, ubi praesertim facile praeteriri per errorem potuit, orationis formam refingere, qua Ciceroni nihil familiarius erat, qui adiectiva quoque, non solum nomina, duplici coniunctione vincire consuevit, ut de fin. IV 21, 60, quae supra allata sunt; Acad. II 14, 43 *illa vera et firma et certa esse;* Lael. 17, 62 *sunt igitur firmi et stabiles et constantes eligendi*; de re publica II 29, 51 *sit huic oppositus alter, bonus et sapiens et peritus utilitatis civilis;* Paradox. 2, 19 *ut improbo et stulto et inerti nemini bene esse potest, sic bonus vir et sapiens et fortis miser esse nemo potest;* pro Planc. 8, 21 *sed solidam et robustam et assiduam frequentiam praebuerunt;* ibid. 9, 22. Ad eorum normam dubitamusne Ciceronem nunc quoque scripsisse *haberentur aptae et habiles et ad naturam accommodatae*? Nos quidem hoc, quod initio Madvigii simplex iudicium probarat, adeo pro vero habemus, ut si ita scriptum fuisset in libris, neminem offensurum fuisse confidamus; nunc ab exiguo errore turbas ortas intelligimus, quibus quae optime composita erant in deterius mutata sunt.

Similis causa quamvis paulo impeditior est alterius loci de officiis, de quo disputaturi eramus. Sunt verba haec III 4, 16.

> *Haec igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quaedam honesta esse dicunt, non sapientium modo propria sed cum omni hominum genere communia. itaque iis omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. nec vero cum duo Decii aut duo Scipiones fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius [aut Aristides] iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab hoc iustitiae tamquam a sapiente petitur exemplum; nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem volumus intelligi, nec ii, qui sapientes habiti et nominati, M. Cato et C. Laelius, sapientes fuerunt, ne illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant speciemque sapientium.*

Haec, quae plenius afferenda erant ut de sententiae tenore constaret, ita uti supra

---

*) Diomedes p. 314, 10 K. *viae habilis, virtuti utilis, scenae aptus.*

scripta sunt, Muellerus edidit inclusis verbis *aut Aristides*, ceteroquin accurate ad meliorum codicum memoriam, quorum fide hos libros Baiterus in Turicensi altera recensuit, spretis iis si qua temere correcta in deteriorum paucis afferuntur: nisi quod non *ab his*, quod est in codicibus Tullianis sed *ab hoc* recepit usus Lactantii testimonio, qui haec verba in Divinarum institutionum VI 6 p. 504 Br. hoc modo in suum usum convertit: *quid sapientiam nonne idem* (Ciceronem ante appellavit) *confitetur in philosophis esse nullam?* "*aut cum Fabricius*" *inquit* "*aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis aut ab hoc iustitiae tamquam a sapiente petitur exemplum. nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem volumus intelligi, nec ii qui sapientes habiti et nominati, M. Cato et C. Laelius sapientes fuerunt, ne illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant speciemque sapientium.*" *si ergo et philosophis ipsorum confessione adempta sapientia est et iis qui iusti habiti sunt adempta iustitia est, omnes igitur illae virtutis descriptiones falsae sint necesse est, quia quae sit vera virtus scire non potest nisi iustus ac sapiens.* Paulo negligentius haec Lactantius ex Ciceronis libro transtulit in suum, cum verba *aut ab illis fortitudinis* retinuerit quidem sed ea ad quae haec pertinebant, illa dicimus de Deciis et Scipionibus viris fortibus, simul cum negatione omiserit: nam ipsum omisisse, non periisse casu aut errore, eius rei indicium esse monet editor, quod paullo post *sapientes (philosophos)* quidem et *iustos* dicat, *fortes* praetereat. Quod vero ibidem scribit *iis qui iusti habiti sunt adempta iustitia est,* inde putamus probabiliter colligi ante duo nomina, *Fabricii* et *Aristidis*, fuisse, quamquam quod insequitur *ab hoc* videri possit non referri nisi ad unum. Atqui verba *aut Aristides,* quae Lactantio cum Cicerone communia sunt, recentiores critici Ioannis Michaelis Heusingeri decreto obtemperantes uno ore suppositicia esse clamarunt, rationibus illi quidem usi, quibus putamus non multum probari. Nam quod dicunt, si duo nomina sint, verba *iustus nominatur* stare non posse et pluralem numerum verbi requiri, non recte rem accipiunt: neque enim duo coniuncte afferuntur, sed quasi optione data Cicero ita loquitur, *cum Fabricius aut si mavis Aristides iustus nominatur,* ut ne potuerit quidem multitudine verbi uti. In hac autem oratione non minus recte *ab hoc* quod est apud Lactantium, quam quod Ciceronis libri testantur *ab his* illis duobus nominibus applicari potuit. Quod vero etiam verbis *tamquam a sapiente* non posse nisi unum significari volunt, fugit eos ratio, si quidem hoc pariter ad *fortes* et ad *iustum iustos*ve redire necesse est; nec dubium est quin omissa iustitia de solis fortibus recte scribi potuerit *cum fortes viri commemorantur, ab iis fortitudinis non tamquam a sapiente petitur exemplum.* Itaque his quidem rationibus nondum nobis videmur ex ea sententia deiecti esse qua putabamus orationis formam quam Cicero instituit non unum tantum nomen ferre aut flagitare sed illa duo duobus testibus stabilita non minus commode recipere. Sed critici quo certius evincant alterum ex iis nominibus alienae manui acceptum ferri, hoc argumento tamquam gravissimo utuntur, quod Graecum nomen Romanis immixtum Ciceronis morem aut huius loci naturam male deceat; idque indicium tantum valere praedicant, ut *Aristidis* nomen

tam certo hinc exulare iubeat quam I 30, 109 *Xenocratem severissimum philosophorum* excludat, utpote et ipsum temere a nescio quo ad Romana nomina agglutinatum. Haec viros eruditos serio proponere, vix credi posset, nisi magna vis esset isti quam saepe dicimus cupiditati spuria insequendi et exstirpandi, qua dici non potest quanto opere hi libri de officiis deformati sint. Quid enim? *Fabricio*ne copulare *Aristidem*, Romano Graecum, non licuisse? cum tamen eodem tenore post Catonem et Laelium, quos negat sapientes fuisse, addit *ne illi quidem septem*, qui, putamus, Graeci fuerunt: qui quidem illis eadem forma et brevitate adnectuntur qua l. c. ad haec Romana *hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica, contraque patrem eius nullam comitatem habuisse sermonis*, adiiciuntur illa *ne Xenocratem quidem severissimum philosophorum* scil. *ullam habuisse comitatem sermonis*. Et nos negamus Xenocratem, quem Cicero et hoc loco *severissimum philosophorum* et in Tusculanis disputationibus v 18, 51 *illum gravissimum philosophorum* appellat, ut Graecum hoc loco memorari potuisse, in ea videlicet disputatione in qua ab initio ad finem cum Romanis Graeci componuntur et contenduntur? Sed nos Xenocratis causam non persequimur, quae valde perturbata est a doctis ut breviter disceptari non possit. Argumentum quidem quo tamquam fortissimo *Aristidem* relegarunt, nihili esse et hoc exemplo firmatur et multis velut Tusc. disp. v 17, 49.

Sed quoniam quae damnarunt, non induxerunt stilo verso, ut ea legi possint quamvis nota insignita, ne animadvertisse quidem videntur, quam ineptam ex perapta orationem delendo effecerint, *aut cum Fabricius iustus nominatur*: nam Fabricii iustitia quidem praedicari potuit, iustus ille nominari non solebat; id quod in unum Aristidem cecidisse notum est, de quo Cornelius Nepos ita loquitur, *ut unus post hominum memoriam, quem quidem nos audierimus, cognomine iustus sit appellatus*, Cicero autem ipse haec memoravit, pro Sestio 67, 141 *Aristides qui unus omnium iustissimus fuisse traditur*, Tuscul. disp. v 36, 105 *Aristides (malo enim Graecorum quam nostra proferre) nonne ob eam causam expulsus est patria quod praeter modum iustus esset?* Quare in iustitiae laude cum Fabricius exemplo esset, ultro Aristidis memoria occurrebat, et iam optima forma de duobus dici poterat *cum Fabricius aut Aristides iustus nominatur*. Quos ambos Cicero infra in his ipsis libris (III 22, 87) posteaquam Fabricii Pyrrhi bello probatam fidem laudavit, hac comparatione coniunxit: *utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui numquam utilitatem a dignitate seiunxit, armis cum hoste certare an venenis?* Quo magis cavendum est, ne a Fabricio Aristidem revellentes cum illo aptissime consociatum Ciceronis orationi et sententiae officiamus ultro cum adiuvare velimus. Sed ex ista comparatione perfacile erat opinari Ciceronem non *Fabricius aut Aristides* scripsisse sed *aut cum Fabricius ut Aristides iustus nominatur;* quae etsi denuo reperta, non nova est opinatio sed olim a Gernhardo proposita sciteque comprobata. Cuius rei memor non erat Baiterus cum idem afferret ut suum in praefatione; nam textui constituendo non adhibuit. Recentiores autem critici cum multa inutilia afferant nec Gernhardi nec Baiteri mentionem faciunt, sive ignorarunt coniecturam sive illa fiducia freti qua

tollere malunt emblemata spreverunt. Neque tamen indignum est inventum quod attendatur et consideretur; quippe lenissimo remedio (et saepius *ut* et *aut* particulas permutari in codicibus nota res est, de qua post Wesenbergium agit Muellerus ipse ad Tusc. 314, 12) iusta sententiae forma paratur: qua recepta et, quod tum opus est, *ab hoc* scriptura ex Lactantii libris restituta orationis incommoda, quae docti putabant, nos quidem nulla habebamus, removentur. Sed coniecturam dum laudamus, fidem librorum nondum destituimus, non superstitione, ne qua littera scripta pereat, sed quia sensum nostrum consulentes penitusque excutientes cum utramque probamus ambigimus utram altera potiorem ducamus: illud non ambigimus pravo ac pernicioso consilio *Aristidis* commemorationem, qua nihil aptius esse aut magis necessarium potuit, a Ciceronis oratione rescissam nescio cuius ineptae sedulitati attribui.

III. Praeclarum opus est Madvigii, quo Ciceronis de finibus ad fidem librorum ab ipso excussam et fundatam recensuit amplissimisque commentariis enarravit. Qui singulari qua pollebat doctrina adiutus plerumque eam viam et rationem secutus est, ut non multa sint, in quibus ab eruditissimi viri iudicio discedendum videatur. Eorum nos tria afferimus, non magna, quorum unum supra c. II cum de officiis ageretur expositum est, nunc adiicientur duo.

Libro I 6, 19 haec leguntur.

Sed hoc commune vitium; illae Epicuri propriae ruinae: censet enim eadem illa individua et solida corpora ferri deorsum suo pondere ad lineam, hunc naturalem esse omnium corporum motum. deinde ibidem homo acutus, cum illud occurreret, si omnia deorsus e regione ferrentur et ut dixi ad lineam, numquam fore ut atomus altera alteram posset attingere, itaque attulit rem commenticiam: declinare dixit atomum perpaulum, quo nihil posset fieri minus; ita effici complexiones et copulationes et adhaesiones atomorum inter se, ex quo efficeretur mundus omnesque partes mundi.

Apparet quid legentem impediat: duae enim partes orationis cum optime coire possent, *deinde homo acutus, cum occurreret, haec et haec posse fieri, attulit rem commenticiam,* turbavit intimum connexum media interposita *itaque* particula; quae quam nullum locum haberet Madvigius patefecit: neque enim revocatur oratio quasi ultra finem evagata neque ei rei inservire *itaque* vox sed *igitur* solet. Quare multis ista particula suspecta fuit; sed eam quominus tollamus, prohibet quod unde eam advolasse dicamus aegre dispicitur. Non felicius si quid sentimus ii, qui non removendam sed emendandam vocem opinati aut *iterum* aut *ruit atque* scribi posse coniectarunt; quorum neutrum nec sententia nec orationis forma ferre nobis videtur. Fuit etiam qui non particulam sed totam istam sententiam exstirpandam instaret, ortam videlicet ex adnotatione interpretis ridentis Epicurum sua ipsius ratione confutari. Quem credimus et ipsum rem commenticiam afferre: certe quidem hoc genus omne adnotationum marginalium textu receptarum, quibus iudicium probantis vel reprobantis lectoris exprimeretur, quod credula

levitas criticorum excogitavit ut se laqueis difficultatum expedirent, nullo probabili exemplo confirmari et olim posuimus neque nunc quidquid oblocuti sunt aliter sentimus. Probabilius Madvigius coniecit fortasse verbum alterum errore librarii omissum esse, cui *homo acutus* subiectum esset cuique illa recte adnecterentur *itaque attulit rem commenticiam.* Sed nec ipse indicavit verbum quod vellet, nec facile excogitari potest, si quidem ad illa *deinde homo acutus* quid desideretur cum quaeritur, non potest responderi nisi *attulit rem commenticiam.* Hoc ita esse confirmant ea, quae paene eandem in sententiam Cicero scribit de natura deorum I 25, 69 *velut Epicurus cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suopte pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus et necessarius, invenit, quo modo necessitatem effugeret: ait atomum cum pondere et gravitate deorsus feratur, declinare paululum;* quae est oratio pariter formata easdemque plane per partes distributa, unde intelligi potest, illo altero loco nihil requiri amplius, sed sententiae comformationem recte per eadem membra evolvi: *deinde homo acutus, cum occurreret, talia fieri, attulit rem commenticiam: dixit declinare atomum.* Qua comparatione confisi dubitamus etiam Useneri sententiae accedere, qui in nobilissimo Epicureorum libro, cum haec inter fragmenta afferret p. 199, *itaque* particula ad superiora relata post eam defectum orationis notavit, quid addi cuperet non indicavit. Nos quo magis intelligimus in illa sententia nihil desiderari nullamque vocem prave scriptam esse, unam *itaque* particulam officere et obstare scrupulosque ex se parere, eo proniores sumus in eam opinionem, ut peccatum non esse nisi a Cicerone ipso putemus, qui posteaquam exposuit plenius illa quae Epicuro occurrisse (h. e. in mentem venisse) dicit, si omnia deorsum e regione ferrentur, numquam fore ut atomus atomum attingeret, continuavit orationem verbis *itaque attulit rem commenticiam*, errore seductus, quasi non praemisisset, *homo acutus, cum occurreret,* sed illa potius *deinde ibidem homini acuto occurrit.*

Non quaerimus de anacoluthorum Ciceronianorum modis ac generibus, de quibus, post alios et inprimis G. Schuppium olim philologum nunc philosophum multis et magnis meritis clarum, diligenter exposuit F. Gustafssonus in libello *de primo Ciceronis de finibus* Helsingforsiae a. 1878 edito, qui quidem hoc probe ostendit, saepe multa non recte ad hunc numerum adscribi. Neque hoc adeo ad hanc rem quam agimus pertinere arbitramur, exstare alibi apud Ciceronem imperfectae orationis exempla aut posse hoc nostrum ad certum quoddam genus eorum referri. Sed illud potius indagandum esse dicimus, sicubi oratio non suo ordine procedit, quo errore quave socordia hoc fieri potuerit, ut coepta dicendi forma derelicta neque rite ad suum finem deducta sit. Quare quod coniicimus isto loco accidisse ne quis aspernetur propterea quod credibile non sit in tantulo intervallo sic aberratum esse, hoc respondemus, spatium non esse quod momentum faciat, sed explicatiorem istam et pluribus partibus distinctam sententiam quae media est interiecta fefellisse scriptorem ut inducente specie crederet se non quae praemisit praemisisse sed similia istis et quibus quae insequuntur adnecti possent. Quamobrem hoc genus erroris quod statuimus suapte natura probabile esse negari

non posset, etiam si singulare esset in scriptis Tullianis: sed est in promptu exemplum, geminum quod nobis videtur, quod licet alium explicandi modum non recipiat, tamen nemini, quantum scimus, suspicionem movit, ut intelligatur talia aciem mentis non solum scribentium sed etiam legentium effugere et ut scribi ita legi sine offensione posse. In oratione pro Balbo haec leguntur 14, 32.

> *Etenim quaedam foedera exstant, ut Cenomanorum, Insubrium, Helvetiorum, Iapydum, nonnullorum item ex Gallia barbarorum, quorum in foederibus exceptum est, ne quis eorum a nobis civis recipiatur. quodsi exceptio facit, ne liceat, ubi non sit exceptum, ibi necesse est licere.*

Memorabilis haud dubie est haec structura et in ambitu orationis minime prolixo. Nam in unum coire non possunt *quaedam foedera exstant, quorum in foederibus*, sed apparet pluribus populorum nominibus mediis intercedentibus factum esse ut ad haec applicarentur illa *quorum in foederibus exceptum est*, neglectis primis verbis *quaedam foedera exstant*, quae sic continuari orationem postulabant, *exstant foedera complurium populorum, in quibus exceptum est.* Non erit, opinamur, qui haec corrigendo in accuratiorem formam coercere cupiat, si possit, cum manifestum sit, quid de inita via oratorem deflexerit, quem ne nunc quidem longius intervallum impedivit sed interpositorum species decepit. Ut sperare liceat ex hoc exemplo fortasse fore ut aliquid subsidii redundet ad tutanda verba de finibus quae disceptanda sumpsimus.

In quinto de finibus quae leguntur 24, 69

> *Quo modo igitur, inquies, verum esse poterit omnia referri ad summum bonum, si amicitiae, si propinquitates, si reliqua externa summo bono non continentur? hac videlicet ratione, quod ea, quae externa sunt, iis tuemur officiis, quae oriuntur a suo cuiusque genere virtutis. nam et amici cultus et parentis ei qui officio fungitur, in eo ipso prodest, quod ita fungi officio in recte factis est, quae sunt orta a virtutibus. quae quidem sapientes utentes sequuntur duce natura tamquam; non perfecti autem homines et tamen ingeniis excellentibus praediti excitantur saepe gloria, quae habet speciem honestatis et similitudinem*

multifariam ingenia criticorum exercuerunt. Sententiarum tenorem et argumentandi viam optime explanavit Madvigius neque est quod in ea re moremur diutius. Nobis agendum est de extrema parte sententiae et inprimis de verbis *quae quidem sapientes utentes sequuntur duce natura tamquam*, quae mirum et memorabilem ordinem habent, sed eum aut omnium aut meliorum codicum fide stabilitum. Haec ut ad probabilem formam redigerentur, iam Goerenzius illa duo vocabula *utentes* et *tamquam* ut ex glossematis orta expungenda ratus est; quo facto tamquam Tulliana haec relinquerentur *quae quidem sapientes sequuntur duce natura*, in quibus nihil est profecto quod reprehendatur. Eandemque rationem fidentius exsecutus est Madvigius, qui in tribus suis editionibus haec ita exprimenda curavit *sapientes sequuntur [utentes tamquam] duce natura*, retinens eum ordinem verborum qui est in vetustis editionibus: nam

in libris ea aliter ordinata esse diximus. Sed melius et ad memoriam librorum accommodatius haec, ceteroquin Madvigii rationibus probatis, Muellerus edidit, cum ea sic notari mallet *sapientes [utentes] sequuntur duce natura [tamquam]*. Longius profectus Baiterus in utraque quam paravit editione, quo nitidior esset textus forma neve uncorum quadrata figura legentium oculos violaret, quae illi uncinata dederunt ut falsa, ne toleravit quidem in ordine: *quae quidem sapientes sequuntur duce natura*. Atqui in his ut nihil est nimirum offensionis, ita ne illud quidem perspicias, qui factum sit in hac simplicissima oratione ut aliena sedulitate illa duo vocabula et isto quidem ordine adderentur. Et haec deliberatio, qua nihil magis in promptu erat, tandem ipsum advertit Madvigium qui a 1869 in altera editione adnotationi qua manifestam esse interpolationem affirmaverat haec adiecit: "verum unde haec ascribere ad *duce natura* cuiquam in mentem venit? et qui sic distracta et transposita verba sunt, alterum in omnibus, alterum in melioribus codicibus? latet aliquid huiusmodi, *quae quidem sapientes videntes sequuntur duce natura eam viam*." De emendandi conamine quid iudicandum sit postea videbimus. Sed illud verissime ut putamus negavit credibile esse illa duo vocabula, ita separata praesertim, suam glossematis originem debere. Sed hanc prudentissimi hominis animadversionem novissimus editor aut ignoravit aut contempsit, certe perrexit Baiteri vestigia legere. Sic enim solent praeclari critici, qui quia rescissis duobus vocabulis restat oratio non vituperabilis, in ea acquiescunt, nihil anxie quaerentes unde accessionem istam factam putemus, quam auferunt vel secludunt. Quasi vero ulla ratio constare posset, cuius pars altera in obscuro latet.

Nos ut penitus perspiciatur si fieri possit, quid tandem offensionis aut insolentiae habere dicamus istam quam excutimus orationem, omittimus paulisper traditam eius scripturam et proficiscimur ab ea forma quae olim vulgo inde a Manutio circumferri solebat. Haec igitur in istis vetustioribus editionibus leguntur: *quae quidem sapientes sequuntur, utentes tamquam duce natura*. Quae verba qui Ciceronis more loquendique usu aestimaverit, intelliget nihil habere quod hunc scriptorem dedeceat aut ullum dubium movere de sinceritate possit. Sic enim scribit Cicero in Tusculanis disputationibus III 17, 37 *ad haec bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum*; Academ. I 8, 32 *post argumentis quibusdam et rerum notis quasi ducibus utebantur ad probandum et ad concludendum id quod explanari volebant:* putamus enim ita recte scribi Davisio auctore pro eis quae libri tradunt *et quasi rerum notis ducibus;* denique Tuscul. disput. IV 30, 64 *alii metum praemolestiam appellabant, quod esset quasi dux consequentis molestiae*; quibus addita sint similia haec de natura deorum I 15, 40 *legis perpetuae et aeternae vim, quae quasi dux vitae et magistra officiorum sit*. His igitur tribus aut quatuor exemplis videmur tantum vicisse, primum ut *sequuntur utentes duce natura* recte ac de more dici intelligatur; secundo autem loco *utentes tamquam duce natura* ineptum non esse aut insolens; in qua re illud animadvertendum est, *ducem* et hoc loco et illis superioribus dici *ducem viae*, et in figurata oratione, qualis haec est, tam recte addi quam omitti particulas comparativas,

tamquam, *quasi* potuisse, velut pari modo *homines in speculis sunt, observant,* et *in hac custodia et tamquam specula; ad aliquod tamquam adminiculum*, et *nullis adminiculis; frenos* et *tamquam frenos* dicere solebant.

Quae si recte exposuimus, consectarium fiet, ut neutrum probabile sit, nec ab interpolatore adscripta esse ista duo vocabula, *utentes* et *tamquam,* quae certissimus loquendi usus tuetur, neque ea per incuriam librarii deformata et corrupta esse ex iis quae scriptor posuerat. Ut nec illis assentiendum sit qui haec duo ut falsa additamenta excludunt neque ei si qui emendando ex iis suscitare cupiat quod verum sit. Quare ne Madvigii quidem quamvis subtiliter excogitata ratio *videntes* ex *utentes,* ex *tamquam* auten *eam viam* restituentis, probari potest, quia temptat quae vera esse intelleximus; neque probabiliora alii attulerunt.

Haec nos disseruimus exorsi ex ista vulgata olim scriptura *quae quidem sapientes sequuntur, utentes tamquam duce natura,* quae si librorum fide niteretur, neminem putamus de insiticiis aut corruptis cogitaturum fuisse: adeo haec apte scripta et composita sunt. Sed codicum memoriam consulentibus, cum haec ita in omnibus aut melioribus libris exarata esse constet *quae quidem sapientes utentes sequuntur duce natura tamquam,* perspicuum fit, verba quidem scripta recte, sed miris modis esse traiecta nec primitivam seriem retinere. Nam haec *utentes sequuntur duce natura* si qui forte tutari velit vel iis quae leguntur Acad. II 14, 43 *similitudines dissimilitudinesque et earum tenuis et acuta distinctio fidentium est hominum illa vera et firma esse;* vel quae de off. III 26, 99 *dimicare melius fuit quam deserere consentientem Graeciam ad bellum barbaris inferendum,* intelligi oportet haec ex eo genere prompta esse quod late patuit et id proprii habet ut nominibus interpositis inter participium et quae a participio suspensa sunt diiungantur quae coniungenda erant; quod genus Madvigius cum alibi tum plenius Emendationibus Livianis ed. II p. 330 persecutus est (vide ad II de legib. 22, 56 adnotata). Sed illi exemplo quod compar sit nec allatum ab aliis vidimus nec nobis afferre contigit. Itaque hic primum aliquid turbatum esse in ordine agnoscitur. Non magis erit qui hunc positum foveat *duce natura tamquam;* nam quamquam notum est id genus particulas nonnumquam postponi iis quibus praeponi debebant, velut de off. II 8, 30 *aeque utrisque est propemodum comparanda,* vel ibid. I 30, 107 *intellegendum est duabus quasi nos a natura indutos esse personis;* Lael. 25, 92 *ut unus quasi animus fiat ex pluribus,* tamen illi quod aequum sit vix arbitramur inveniri; et hanc igitur collocationem turbis factis adscribimus. Itaque negari non potest, huius orationis membra nescio quo casu temere esse disiecta. Quoniamque verba ipsa integra esse nec vitiose scripta satis ut arbitramur probavimus, hoc unum agendum est, ut eorum ordo probe instauretur. Et certe clementiorem iudicem habebimus eum qui nulla parte resecta, ne littera quidem aut syllaba mutata, seriem tantum eorum quae scripta sunt recuperare studeat, quam qui curtatam et demutatam suo arbitrio orationem Ciceroni ut suam redhibeat. Sed ea series varia esse potuit, et illa quae olim circumferebatur, quamquam vituperari non potest, cum librorum scriptura collata pro-

babilis non est. Neque hoc satis esse dicas aliquem ordinem qui modo tolerabilis sit restituisse, sed si licet eum oportet assequamur qui simul turbarum factarum causam et principium aperiat. Id quod fieri posse opinabamur, si Ciceronem haec ita scripsisse statuerimus:

> *quae quidem sapientes natura tamquam duce utentes sequuntur; non perfecti autem homines et tamen ingeniis excellentibus praediti excitantur saepe gloria.*

Quae ut simplex est et nativa verborum collocatio et qua *natura* plenam vim sententiae contrarii ratione poscente sustineat, ita ansam errori librarii dabat, qui similitudine terminationum deceptus cum a *sapientes* ad *utentes* aberraret, *sapientes sequuntur* continuavit, quae media erant *natura tamquam duce utentes* praetermisit; quae in margine adscripta non eo quo debebant ordine sed plane perverso contextu rursus recepta sunt h. e. ita ut unum *utentes*, fortasse nota indicante, suum locum recuperaret, cetera, quae ei praemittenda erant, postponerentur et ipsa ordine inverso, *sequuntur duce natura tamquam.* Non nescimus haec coniecturae successu pendere et nos narrare *οἷα ἂν γένοιτο,* sed pro certo asseveramus nihil nisi hoc unum, haec verba, nec aucta additamentis nec vitio scripturae depravata, nulla re alia laborare quam perturbato ordine; quem probum ac probabilem restituisse nobis videmur.

IV. In Tusculanis disputationibus toties tot virorum doctorum cura et opera tractatis, vix ut restare credas, quod in disceptationem vocari possit, sunt tamen, videntur quidem certe nobis esse, nonnulla, quae nondum ita profligata aut ad exitum adducta sint, ut acquiescere liceat. Cuius rei duo proponimus exempla: primum hoc v 40, 117.

> *Congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus sit, prematur etiam doloribus acerrumis corporis, qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem; sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent quam ut causa sit cur ferantur, quid est tandem di boni quod laboremus? portus enim praesto est, [quoniam mors ibidem est] aeternum nihil sentiendi receptaculum.*

Scripsimus haec ut a Muellero edita sunt. Ad verba, quibus uncos addidit, haec adnotavit Davisius: 'apertum glossema, quod sagacissimus Bentleius primus vidit,' nil praeterea. Et post Bentleium Davisiumque multi, Baiterus a. 1863, Sorofius quoque quamquam variavit, denique Muellerus eadem verba ut additicia segregarunt: quorum tamen nemo additamenti causam et consilium vel verbo declarare ausus est, sed auctoritate magni viri moti sustulerunt quae intelligi non poterant. Et sunt sane ista verba *quoniam mors ibidem est* valde obscura. Sed minusne obscura sunt si ab Cicerone abiudicantur? et qui ea praeter mentem Ciceronis adiecit, nihilne sensisse putabitur? Frustra quaerimus: nihil nos adiuvant interpretes. Nos vero cunctamur damnare quorum nec sensum nec rationem dispicimus. Accedit alterum: quae restant illis deletis

portus enim praesto est, aeternum nihil sentiendi receptaculum, possunt illa quidem intelligi nec vitiosa sunt, sed tamen non nimis scitum est hoc dicendi genus; quod quoniam non ita traditum est sed nostro decreto partum, dubites quam Ciceronem decere dicas. Quae cum ita sint, mirum non est fuisse qui in Bentleiana ratione non esse persistendum rati alios emendandi modos circumspicerent. Fuit qui *ibidem* delendum censeret, *quoniam mors est aeternum nihil sentiendi receptaculum,* haud inepta sententia, sed non apparet unde istam particulam accessisse dicamus. Alius non *ibidem* sed *mors* abesse maluit, qua dempta voce crescit non minuitur difficultas *ibidem* particulae explicandae: quo enim referimus? Itaque Wesenbergius (ut iam ante Nissenius) quoniam *ibidem* maxime obstare probabili sententiae et orationi videbatur, hanc particulam aggrediendam, verum non abiiciendam, sed corrigendam esse censuit: ex *ibidem* effecit *quidem, quoniam mors quidem est n. s. receptaculum,* sed quia *mors* non satis apte ea particula addita acui videbatur, transposuit *quidem* et scripsit *quoniam quidem mors est n. s. receptaculum,* et has duas particulas Ciceronem saepe copulare multis exemplis probavit. Atque haec emendatio multorum plausum tulit per multasque editiones recentiorum criticorum, Tischeri, Sorofii, Heinii, Meissneri, al. propagata est. Quorum consensui quominus accedamus multa nos retinent: ex *ibidem* efficere *quidem,* quo nihil opus erat, et hoc quia eo loco ineptum est transponere et scribere *quoniam quidem,* quod item inutile erat, quam tandem probabilitatem habere dicimus hanc emendandi rationem? ut mittamus, ne satis apte quidem mortem dici esse receptaculum nihil sentiendi; certe probabilius videtur quod Cicero de divinatione II 72, 150 ait *perfugium videtur omnium laborum et sollicitudinum esse somnus* aut quod idem pro Cluent. 61, 171 *huic mortem maturabat inimicus, quod illi unum in malis erat perfugium calamitatis.* Sed editores gaudentes habere quod edi possit et si dis placet conniventi probari, rem futilem tamquam certam vulgarunt eique quod falsum erat speciem veritatis induerunt. Quanto praestitisset, quae certa emendatione restitui non poterant intacta relinquere et quasi morbosum in publico exponere, ut praetereuntium misericordiam moveret et fortasse medelae particeps fieret.

Nos dum contemplamur illud ipsum *ibidem* quod tam multis offensioni fuit, et simul attendimus non plene satisfacere eam orationis formam qua mors dicitur esse nihil sentiendi receptaculum, inde nata est opinio non additamento auctam nec vitio infectam esse sed defectu laborare orationem, et vocem unam duasve errore interceptas esse, Ciceronem autem scripsisse

> *Portus enim praesto est, quoniam mors* [ubi est], *ibidem est aeternum nihil sentiendi receptaculum.*

Sic et *ibidem* habet quo referatur, et recte dicitur non mors esse receptaculum sed ubi mors sit ibidem esse nihil sentiendi receptaculum. Porro *ubi est* quam levi errore ante *ibidem* scribentis incuria neglexerit in aperto est, et quoniam quae facta sunt credibile fit fieri posse, afferimus pro Balbo 14, 32 *quod si exceptio facit ne liceat, ubi* [non sit exceptum, ibi] *necesse est licere* pridem restituta esse quae simili errore praeter-

missa erant. Postremo quod ita loquitur *mors ubi est ibidem est n. s. receptaculum*, ut sententiae apprime conveniens est, ita usu dicendi Tulliano egregie confirmatur. Nam ut Plautus dicit (Trucul. IV 4, 32 cf. Quintilian. V 11, 41) *ubi amici, ibidem (sunt) opes*, ita saepe scribit Cicero; de re publica III 31, 43 *ergo ubi tyrannus est, ibi non vitiosam sed dicendum est plane nullam esse rem publicam;* de fin. V 32 95 *ut, ubi virtus sit, ibi esse miseria et aerumna non possit;* in Pison. 26, 62 *ut ubi hostis non erat, ibi triumphi causam aliquam quaereret;* pro Milon. 37, 101 *exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus;* de lege agrar. II 33, 91 *ubi honos publice non est, ibi gloriae cupiditas esse non potest;* multaque alia, quae afferre longum est. Sed addimus de domo 46, 121 *ibi enim postis est, ubi templi aditus est,* non alia de causa quam ne cui offensioni sit duplex *est* in ista oratione *mors ubi est, ibidem est*, id quod si tanti sit etiam pluribus confirmare liceat.

Alterum exemplum petimus ex eodem libro 17, 51, ubi haec leguntur in Muelleri exemplari

> *Quo loco quaero, quam vim habeat libra illa Critolai, qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa, tantum propendere illam [boni lancem] putet ut terram et maria deprimat.*

Ad quae verba haec est Bentleii apud Davisium adnotatio: "quid illud est quod *boni lancem* dicit? cum in utraque lance fuerint *bona*: in illa *bona animi*, in hac *bona corporis et externa.* hoccine a tot editoribus doctissimis tam patienter ferri? lege vero *tantum propendere illam* ANIMI *lancem putet.* vel dele *boni* et scribe *tantum propendere illam lancem putet*: illam, hoc est quam priorem nominavit. noster de fin. V 30, (91) *audebo igitur cetera quae secundum naturam sunt bona appellare: virtutis autem amplitudinem quasi in altera librae lance ponere: terram, mihi crede, ea lanx et maria deprimet* [cf. Acad. II 12, 38]. nota autem locutionis genus ἰδιωτικόν. nam in bilance quae lanx praeponderat, non *deprimit* oppositam, verum elevat. sed vulgaris sermonis errore labi etiam sapienti et diserto concessum est." Ex Bentleii coniecturis alteram, qua *animi* pro *boni* reponi voluit, praeter Davisium nemo editorum, quem quidem novimus, recipiendam duxit, non iniuria, quoniam haec scriptura licet explicari quodam modo possit, satisfacere non potest. Sed alteram, qua *boni* nomine deleto *illam lancem* retinetur, plures editores cum Orellio in prima Turicensi expresserunt; at ex quo Baiterus in altera Turicensi haec duo *boni lancem* reiicienda proposuit, retinendum unum *illam*, recentioris actatis editores plerique omnes in hanc sententiam pedibus ierunt.

Utrumque recte scribi potuisse quis negabit, tam *illam*, quod quo referretur per se satis manifestum erat, quam *illam lancem*, quod certe illo deterius non erat, quandoquidem Ciceronem constat saepe pronomini nomen etiam praeter necessitatem addere solere, velut de officiis I 44, 158 *ergo omne officium quod ad coniunctionem hominum et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio quod cognitione et scientia continetur*, et Tuscul. disp. V 34, 97 *nec esuriens Ptolomaeus ederat; cui cum peragranti Aegyptum comitibus non consecutis cibarius in casa panis datus esset, nihil*

visum est illo pane iucundius; id quod maxime cadit in formas pronominis *is*, quode vide verba de finibus a Bentleio allata et a nobis adnotata ad haec de legibus II 6, 14 *prius quam ipsam legem recitem, de eius legis laude dicam.* Sed utrum eorum probaveris, de additamento quaerendum est: sive enim Cicero nihil scripsit nisi *illam*, quod plerisque probatur, quo consilio credimus ad pronomen a nescio quo adiecta esse verba *boni lancem*, sive *illam lancem* maluit, qua re motum dicimus, quicumque fuit, ut illis *boni* interponeret. Talia, ut saepe dicimus, vulgo critici non curant, qui cum habeant quod cum aliqua specie edi possit, contenti sunt neque se vexant amplius. Et tamen ea non sine detrimento negliguntur. Velut hoc loco considerandum est *boni lancem* nec Ciceronem neque magis eum, quem haec sua sponte addidisse volunt, eam lancem appellare potuisse, in qua *animi bona* imposita sunt. Nam non de *bonis* agitur universe sed de certo quodam genere *bonorum* ex iis quae modo divisa sunt: in qua re ne is quidem facile aberrare potuit, quicumque primus hoc egit ut additamento facto definitius eius lancis onus significaret. Itaque *boni* cum neutra parte defendi possit, sive Tullianum esse sive spuria origine putatur, nonne multo credibilius est nihil hic alieni insertum sed quod positum erat ab auctore scribentis errore corruptum esse et obscuratum? Quodsi ex *boni* effici posset quod in hanc sententiam quadraret et certiorem huius lancis notationem afferret, hoc eo probabilius foret, quod, quamquam et *illam* et *illam lancem* satisfacere posse iure concessimus, tamen post illa quae praecedunt *cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa* nihil aptius, nihil magis appositum ad sententiam esse potuit, quam hanc lancem, in qua sola omnis vis est comparationis, expressius denotari. Haec dum reputamus eo devenimus ut suspicaremur Ciceronem scripsisse

> *libra illa Critolai, qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa, tantum propendere illam bonorum animi lancem putet ut terram et maria deprimat.*

Haec est enim recta et propria huius lancis appellatio, quae non sine grata varietate affertur, quod cum ante *animi bona* posuerit, nunc *bonorum animi lancem* dicit, ut V 25, 72 *gaudere talibus bonis animi,* et 41, 119 *tantam praestantiam in bonis animi;* et de genetivo *bonorum animi lancem* si qui forte ambigat, vel illa possunt fidem facere quae de fin. IV 27, 76 leguntur *si palearum navem evertit et si auri.* Denique haec plenior oratio *illam bonorum animi lancem,* quam sententiae ponderi egregie aptari diximus, nescio quo pacto Ciceronis morem vel maxime decere visa est; quod quale sit etsi exemplis declarari vix potest, tamen si quis vel ea temptaverit quae de legibus II 4, 8 (79, 2); 5, 11 (81, 10); I 6, 19 (20,4) leguntur, percipiet, opinamur, quid sit quod in ista oratione verissimam manum Tullianam agnoscere videamur.

Haec aliquamdiu nova esse et a nobis primis inventa putabamus, dum nostrae aetatis editiones evolvimus, quas stulti credideramus utilia quidem quaeque ex superiorum libris excerpsisse. Sed cum F. A. Wolfii libellum, cuius raram virtutem et elegantiam admirari solemus, de his quoque verbis consuleremus, haec eadem totidem

litteris expressa legimus, *illam [bonorum animi] lancem*, hoc quoque intelleximus iam Ernestum ita edidisse, Wolfium tantum uncos addidisse. Ex Orelliana autem prima didicimus olim fuisse adeo qui hoc ipsum in optimo codice Regio legi crederent (quod nunc compertum est verum non esse), et eiusdem scripturae etiam alium librum testem citari. Haec dum colligimus, mirabamur neminem ex tot editoribus iam inde a Turicensi altera a. 1861 huius scripturae mentionem fecisse. Quam si non dicimus recepissent sed tantum memorassent, credibile est pridem exstitisse qui eam ceteris conaminibus esse praeferendam intelligeret. Quae licet nihil sit nisi docti hominis coniectura, sive ea reperta est in aliquo codice sive in nullo, tamen veram esse nobis persuasimus et Ciceroni postliminio restituendam. Quodsi quis tamen dubitet et se intelligere neget, ex *bonorum animi* qui fieri potuerit *boni*, hoc dicimus, in tabula quidem delineari non posse, qui factum sit ut ex *bonorum animi* (sive *amini*, quae saepe scribendi errore permutantur in libris) haustis mediis syllabis prima et extrema *bo* et *ni* relinquerentur, sed potuisse hoc fieri exemplo doceri ex his ipsis libris petito: v 24, 68 haec olim vulgabantur *unus* (*animi fetus*) *in cognitione rerum positus et in explicatione naturae, alter in descriptione expetendarum fugiendarumve rerum, tertius in iudicando quid cuique rei sit consequens*, sed posteaquam compertum est in optimo codice Gudiano haec scripta esse *fugiendarumque ue rerum ne uiuendi*, eademque in codice Regio exarata fuisse sed *ue* et *ne uiuendi* litura deleta esse, intellectum est a Wesenbergio in archetypo codice syllabas quasdam extritas esse, integram autem orationem hanc fuisse *expetendarum fugiendarumve rerum* [et in ratio]*ne vivendi*, neque postea dubitatum est. Itaque spes est fore ut illa quoque scriptura quam ex oblivione suscitatam defendimus, tandem se probet criticis, si quidem ab ea se avertere persuasione voluerint, qua credunt spongiam istam deletilem quasi quandam panaceam esse emendationis Tullianae.

Scr. m. Maio a. MDCCCIC.